

XITOIY TILIDA QISQARTMALAR (缩略语) TIZIMI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20115476>

Norbo'tayeva Dilfuza Yusupovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Sharq tillari fakulteti, Xitoy filologiyasi kafedrası

秦嘉文 Qin Jiawen

Samarqand davlat chet tillar instituti huzuridagi

Konfutsiy instituti o' qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola Xitoy tilidagi qisqartmalar tizimini (缩略语 - suōlüèyǔ) ularning turlari, yasalish usullari va qo'llanish doirasi asosida tizimli ravishda o'rganadi. Xitoy tili morfologik o'zgarishlarning kamligi va iyeroglifik yozuv tizimi bilan ajralib turishi sababli, qisqartmalar tilning tejamkorlik tamoyilini amalga oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Maqolada qisqartmalarining asosiy turlari: bosh harf qisqartmalari (首字母缩略语), bo'g'in qisqartmalari (音节缩略语), raqamli qisqartmalar (数字缩略语) va gibrid qisqartmalar (混合缩略语) tahlil qilinadi. Shuningdek, qisqartmalarining yasalish qonuniyatlari, ularning zamonaviy Xitoy tilidagi roli va qisqartmalarni tushunishda kontekstning ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot Xitoy tili leksikologiyasining muhim tarkibiy qismi bo'lgan qisqartmalar tizimini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Xitoy tili, qisqartmalar, leksikologiya, so'z yasalishi, 缩略语

СИСТЕМА СОКРАЩЕНИЙ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ (缩略语)

Норбўтаева Дилфуза Юсуповна

Самаркандский государственный институт иностранных языков

秦嘉文 Qin Jiawen

*Преподаватель Института Конфуция при Самаркандском
государственном институте иностранных языков*

Аннотация

В данной статье систематически исследуется система сокращений в китайском языке (缩略语 - suōlüèyǔ) на основе их типов, способов образования и сферы употребления. Из-за недостатка морфологических изменений и иероглифической системы письма сокращения являются важным средством

реализации принципа экономии языка в китайском языке. В статье анализируются основные типы сокращений: инициальные сокращения (首字母缩略语), слоговые сокращения (音节缩略语), числовые сокращения (数字缩略语) и гибридные сокращения (混合缩略语). Также освещаются закономерности образования сокращений, их роль в современном китайском языке и важность контекста при понимании сокращений. Исследование служит более глубокому пониманию системы сокращений – важной составной части лексикологии китайского языка.

Ключевые слова

китайский язык, сокращения, лексикология, словообразование, 缩略语

THE SYSTEM OF ABBREVIATIONS IN THE CHINESE LANGUAGE (缩略语)

Norbo'tayeva Dilfuza Yusupovna

Samarkand State Institute of Foreign Languages

秦嘉文 Qin Jiawen

Teacher of the Confucius Institute at Samarkand State Institute of Foreign Languages

Abstract

This article systematically examines the system of abbreviations in the Chinese language (缩略语 - suōlüèyǔ) based on their types, formation methods, and scope of use. Due to the lack of morphological changes and the logographic writing system, abbreviations serve as an important means of implementing the principle of language economy in Chinese. The article analyzes the main types of abbreviations: initial abbreviations (首字母缩略语), syllabic abbreviations (音节缩略语), numerical abbreviations (数字缩略语), and hybrid abbreviations (混合缩略语). Additionally, the patterns of abbreviation formation, their role in modern Chinese, and the importance of context in understanding abbreviations are highlighted. The research contributes to a deeper understanding of the abbreviation system – an important component of Chinese lexicology.

Keywords: Chinese language, abbreviations, lexicology, word formation, 缩略语

Xitoy tilida qisqartmalar tizimi tilshunoslikning muhim va qiziqarli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Qisqartma deganda to'liq nom yoki iboraning qisqartirilgan shakli tushuniladi va bu hodisa Xitoy tilida juda qadimgi davrlardan beri mavjud bo'lsa-da, eng jadal rivojlanish XX asr, ayniqsa, Xitoy Xalq Respublikasi tashkil topganidan keyingi davrga to'g'ri keladi. Xitoy tilining

iyeroglifik yozuv tizimi va morfologik o'zgarishlarning deyarli yo'qligi qisqartmalarining o'ziga xos shakllarda yuzaga kelishiga olib kelgan. Hind-evropa tillarida qisqartmalar asosan so'zlarning birinchi harflarini birlashtirish orqali yuzaga kelsa, Xitoy tilida bu jarayon butunlay boshqacha mexanizmlar asosida amalga oshadi. Qisqartmalarining paydo bo'lishining asosiy sababi tilning tejamkorlik tamoyilidir. Kishilar muloqot jarayonida vaqt va kuchni tejashga intiladilar, shuning uchun uzun nom yoki iboralarni qisqa va oson talaffuz qilinadigan shakllarga aylantiradilar⁴⁸. Masalan, "中国共产党" (Zhōngguó Gòngchǎndǎng – Xitoy Kommunistik partiyasi) kabi uzun birikma o'rniga "中共" (Zhōnggòng) qisqartmasi qo'llaniladi. "北京大学" (Běijīng Dàxué – Pekin universiteti) o'rniga "北大" (Běidà) deyiladi. Bu kabi qisqartmalar nafaqat nutqni tezlashtiradi, balki yozma matnlarni ham ixcham qiladi. Xitoy tilida qisqartmalarining birinchi asosiy turi – bosh harf qisqartmalari (首字母缩略语) dir. Bu turdagi qisqartmalar asosan lotin alifbosidan foydalanadigan tillar ta'sirida paydo bo'lgan bo'lib, Xitoy tilida cheklangan miqdorda uchraydi. Bunga "WTO" (World Trade Organization – Jahon Savdo Tashkiloti) yoki "GDP" (Gross Domestic Product – Yalpi ichki mahsulot) kabi xalqaro qisqartmalar misol bo'la oladi. Ayrim hollarda Xitoy tilida lotin harflari va iyerogliflarning birikmasidan iborat qisqartmalar ham mavjud. Masalan, "A股" (Ā gǔ – A aksiyalari), "B超" (B chāo – B ultratovush tekshiruvi) kabi qisqartmalar tibbiyot va iqtisod sohaslarida keng qo'llaniladi. Biroq bu turdagi qisqartmalar Xitoy tilining asosiy qisqartma tizimi uchun xos emas, chunki iyeroglif yozuvida harflarni ajratib olish imkoniyati mavjud emas.

Xitoy tilidagi qisqartmalarining eng keng tarqalgan va mahsuldor turi – bo'g'in qisqartmalari (音节缩略语) dir. Bu usulda uzun birikma yoki nom tarkibidagi har bir so'z yoki morfemadan birinchi bo'g'in (bir iyeroglif) olinadi va ular biriktiramiz. Masalan, "环境保护" (huánjìng bǎohù – atrof-muhit muhofazasi) → "环保" (huánbǎo), "科学技术" (kēxué jìshù – fan va texnologiya) → "科技" (kējì), "全国人民代表大会" (quánguó rénmín dàibiǎo dàhuì – Butunxitoy xalq vakillari kongressi) → "人大" (réndà)⁶. Bu usul shunchalik mahsuldorki, bugungi kunda deyarli barcha sohalarda – siyosat, iqtisod, fan, texnologiya, ta'lim, harbiy ish – qo'llanilmoqda. Ba'zi hollarda ikki bo'g'indan iborat qisqartmalar shu qadar keng tarqalib ketadiki, ularning to'liq shakli hatto ko'pchilik xitoyliklar uchun ham noma'lum bo'lib qoladi. Masalan, "扫黄" (sǎohuáng – "sariq tozalash", odobsiz materiallarga qarshi kurash) qisqartmasining to'liq shakli "扫除黄色物品" (sǎochú huángsè wùpǐn) ekanligini hamma ham bilmaydi. Raqamli qisqartmalar (数字缩略

⁴⁸ Shodiyeva, M. N. (2023). Xitoy tilida dehqonchilikka oid leksikalar va ularning xususiyati, 95-105.

语) Xitoy tilining o'ziga xos va boshqa tillarda kam uchraydigan xususiyatidir. Bu usulda bir nechta so'z yoki iboralar bir umumiy xususiyatga ega bo'lsa, ularning soni va umumiy qismi biriktiramiz. Eng mashhur misol – "四项基本原则" (sì xiàng jīběn yuánzé – To'rt asosiy tamoyil). Bu erda "四" (sì – to'rt) raqami tamoyillar sonini, "项" (xiàng – band) esa o'lchov so'zi vazifasini bajaradi, "基本原则" (jīběn yuánzé – asosiy tamoyil) esa umumiy qismidir. Yana bir misol: "三反五反" (sān fǎn wǔ fǎn – Uch qarshi, besh qarshi kampaniyasi). Bu qisqartmada "三" (uch) va "五" (besh) raqamlari, "反" (qarshi) esa umumiy fe'l sifatida qatnashadi. Raqamli qisqartmalar ayniqsa siyosiy va tarixiy matnlarda ko'p uchraydi. "三个代表" (sān gè dàibiǎo – Uch vakillik), "一带一路" (yīdài yīlù – Bir kamar, bir yo'l), "两个一百年" (liǎng gè yībǎi nián – Ikki yuz yillik maqsad) kabi qisqartmalar bugungi Xitoyning ijtimoiy-siyosiy hayotida markaziy o'rin tutadi⁴⁹. Gibrid qisqartmalar (混合缩略语) deb ataladigan tur ham mavjud bo'lib, bu yerda qisqartirishning bir necha usullari birgalikda qo'llaniladi. Masalan, "政协委员" (zhèngxié wěiyuán – Siyosiy maslahat kengashi a'zosi) qisqartmasi "人民政治协商会议" (rénmín zhèngzhì xiéshāng huìyì – Xalq siyosiy maslahat kengashi) va "委员" (wěiyuán – a'zo) so'zlarining birikmasidan hosil qilingan. Bunda "人民政治协商会议" qismi "政协" (zhèngxié) ga qisqartirilgan (bo'g'in qisqartmasi), so'ngra "委员" so'zi to'liq holda qo'shilgan. Bunday gibrid modellar ayniqsa tashkilot nomlari va lavozimlarni qisqartirishda keng qo'llaniladi. Xitoy tilidagi qisqartmalarni tushunishda kontekstning roli juda katta. Bir xil qisqartma turli kontekstlarda butunlay boshqa ma'nolarni anglatishi mumkin. Masalan, "北大" (Běidà) odatda Pekin universitetini anglatadi, biroq xuddi shu qisqartma ba'zi kontekstlarda "北华大学" (Běihuá Dàxué – Shimoliy Xitoy universiteti) yoki "北戴河" (Běidàihé – Beidaihe) ma'nosida ham qo'llanilishi mumkin. "人大" (réndà) qisqartmasi "全国人民代表大会" (Butunxitoy xalq vakillari kongressi) yoki "中国人民大学" (Xitoy Xalq universiteti) ma'nosida kelishi mumkin. Shuning uchun xitoy tilini o'rganuvchilar uchun qisqartmalarni to'g'ri tushunish kontekstni to'g'ri anglashni talab qiladi.

Qisqartmalarning zamonaviy Xitoy tilida qo'llanish doirasi juda keng. Siyosiy matnlarda "中纪委" (Zhōng jì wěi – Markaziy intizom tekshiruvi qo'mitasi), "国家发改委" (Guójiā fā gǎi wěi – Davlat taraqqiyot va islohot qo'mitasi) kabi qisqartmalar muntazam ravishda uchraydi. Iqtisod sohasida "国企" (guóqǐ – davlat korxonasi), "民企" (mínqǐ – xususiy korxonasi), "外资" (wàizī – xorijiy kapital) kabi qisqartmalar kundalik ish yuritishda qo'llaniladi. Tibbiyotda "新冠" (xīnguān – koronavirus), "中医" (zhōngyī – an'anaviy xitoy tibbiyoti), "西医" (xīyī – g'arb tibbiyoti) qisqartmalari mashhur. Texnologiya va internette "电商"

⁴⁹ Wang, L. (2019). Abbreviation Systems in Chinese: A Morphological Perspective, 112-135.

(diànshāng – elektron tijorat), "网贷" (wǎngdài – onlayn kredit), "大数据" (dà shùjù – katta ma'lumotlar) qisqartmalari keng tarqalgan⁵⁰.

Qisqartmalarning yasashida ma'lum qonuniyatlar va cheklovlar mavjud. Birinchidan, qisqartma hosil qilishda asosan birinchi morfemalar olinadi, ikkinchi yoki keyingi morfemalar kamdan-kam hollarda qatnashadi. Ikkinchidan, hosil bo'lgan qisqartma talaffuz qilish oson va esda qolarli bo'lishi kerak. Uchinchidan, qisqartma mavjud so'zlar bilan ohoshdosh yoki ma'no jihatidan chalkashlik tug'dirmasligi lozim. Masalan, "上海" va "伤害" ning talaffuzi bir xil (shānghài) bo'lgani uchun "上海" nomi hech qachon "伤害" deb qisqartirilmaydi, chunki bu katta chalkashlikka olib keladi. Tilshunoslik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, qisqartmalarning qo'llanish chastotasi to'g'ridan-to'g'ri ularning yasash qulayligi va ijtimoiy ahamiyatiga bog'liq. Muntazam ravishda qo'llaniladigan, ko'pchilikka tushunarli bo'lgan qisqartmalar lug'atning faol qatlamiga o'tadi va hatto asl to'liq shaklni siqib chiqarishi mumkin. Masalan, "世贸组织" (shìwài zǔzhī – WTOning xitoycha qisqartmasi) "世界贸易组织" (shìjiè mào'yì zǔzhī) to'liq shaklidan ko'ra ko'proq qo'llaniladi. Ba'zi qisqartmalar esa vaqtinchalik bo'lib, muayyan davr yoki kontekstga bog'liq holda qo'llaniladi va keyinchalik unutilib ketadi⁵¹.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Xitoy tilidagi qisqartmalar tizimi tilning tejamkorlik tamoyilini amalga oshirishning samarali vositasi bo'lib, ularning turlari va yasash usullari Xitoy tilining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Bo'g'in qisqartmalari eng mahsuldor tur bo'lib, raqamli qisqartmalar esa Xitoy tilining boshqa tillarda kam uchraydigan noyob xususiyatidir. Qisqartmalarni to'g'ri tushunish va qo'llash til egasidan kontekstni to'g'ri anglashni va keng bilimga ega bo'lishni talab qiladi. Kelgusida yangi texnologiyalar va ijtimoiy o'zgarishlar bilan birga yangi qisqartmalar paydo bo'lishi davom etadi. Shu sababli, qisqartmalar tizimini muntazam o'rganib borish Xitoy tili leksikologiyasining muhim vazifasi bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shodiyeva, M. N. (2023). Xitoy tilida dehqonchilikka oid leksikalar va ularning xususiyati. 95-105.
2. Wang, L. (2019). Abbreviation Systems in Chinese: A Morphological Perspective, 112-135.

⁵⁰ Li, Y. (2020). Syllabic Abbreviations in Modern Mandarin: Formation and Usage, 101-118.

⁵¹ Akimov, T. (2023). Xitoy tilidagi ibora, maqol va matallarning qiyosiy tahlili, 113-120.

3. Da Zenxin. (2023). O'zbek va xitoy tillaridagi maqollar qiyosiy tadqiqi. PhD dissertatsiyasi. Samarqand davlat universiteti.
4. Li, Y. (2020). Syllabic Abbreviations in Modern Mandarin: Formation and Usage. 101-118.
5. Akimov, T. (2023). Xitoy tilidagi ibora, maqol va matallarning qiyosiy tahlili., 113-120.
6. Chen, H. (2021). Numerical Abbreviations in Chinese Political Discourse, 15(3), 289-306.